

Edward ROBBINS

Svež pogled na javni prostor: nov leksikon za projektiranje

V razpravi o pomenu in obliki dobro načrtovanih javnih odprtih prostorov je zelo pomembno, da javni odprti prostor in njegove vplive na družbo natančno opredelimo. Zdajšnje opredelitve večinoma temeljijo na preveč vzrokih; zanje so značilni protislovja in nejasnosti. Enako neprijetno – zlasti za projektante – je tudi dejstvo, da opredelitve javnega prostora ponujajo zelo malo smernic za oblikovanje uspešnih javnih prostorov. Avtor tega prispevka preučuje te opredelitve in vprašanja, ki se oblikujejo ob njih. Na podlagi ugotovitev meni, da potrebujemo za področje javnih prostorov nov leksikon, in predlaga nekaj gesel. Tak leksikon bi omogočil konstruktivnejšo in širšo razpravo o tem, kaj določa prostor in njegove politične oziroma prostorske posledice. Leksikon pa bi poleg tega ponudil tudi boljše smernice in poglubil znanje o načrtovanju družbenih prostorov.

KLJUČNE BESEDE: javno, prostor, mestno, leksikon, družbeno

In the debate about the importance and the design of well planned public open spaces, it is critical that we address the meaning and implications of the notions of public space. Most definitions are fundamentally overdetermined and fraught with contradictions and ambiguities. Equally as critical, for designers especially, is that these definitions of public space provide little guidance for creating successful public places. The paper's author examines these definitions and the issues they pose and goes on to argue that what is needed is a new lexicon for addressing public space. Such a lexicon is briefly proposed. Such a lexicon, it is argued, would provide a more useful and broader discourse about what qualities define place and its political and spatial implications. In so doing it would also offer better guidance and insights for the design of social spaces.

KEY WORDS: public, space, urban, lexicon, social

1 Uvod

Če želimo »začeti razpravo o pomenu dobro načrtovanih, vzdrževanih in oblikovanih javnih odprtih prostorov ter o njihovem vplivu na kakovost življenja na mestnih območjih«, kot so predlagali udeleženci mednarodne konference »Javni odprti prostor«, ki je potekala v Ljubljani 10. in 11. aprila 2008, moramo po mojem mnenju znova in natančno razmisliti o pomenu izraza »javni prostor«. Številnim se bo zdelo to vprašanje odveč, saj menijo, da je opredelitev pomena razmeroma jasna. Ko bi le bilo tako! Vendar je koncept »javnega prostora« vse prej kot jasen. V najboljšem primeru ni jasen in je opredeljen s preveč vzroki – povezan je s toliko različnimi lastnostmi, razmerami in praksami, da so razprave o družbenih prostorih in načrti zanje pogosto zmedeni, in sicer v intelektualnem in praktičnem smislu. To zmedo pa bi morali poskusiti odpraviti. Ena izmed mogočih rešitev je oblikovanje natančnejšega in podrobnejšega leksikona za obravnavanje uporab prostorov in krajev.

Naša zmedenost o javnih prostorih se pokaže, kadar raziskujemo številne uporabe koncepta.^[1] Za številne analitike je razprava o kraju abstraktna in

zelo ohlapno (ali pa sploh ne) povezana z dejansko, resnično pokrajino. Tudi kadar koncept uporabljajo družbeni teoretiki in geografi, ga uporabljajo predvsem konceptualno, kot izraz, ki povzema to, kar je zanje družbena lokacija, in ne za dejanski opis resnične pokrajine. Koncept je bolj zamisel o družbenih in prostorskih praksah, z obliko in lastnostmi prostora pa se pravzaprav ne ukvarja. Za druge pa je javni prostor predvsem resnična pokrajina. Če upoštevamo še to, na koliko načinov si predstavljamo pokrajine, postane prizadevanje, da natančno opredelimo javni prostor, še toliko zahtevnejše.

Razprave o javnih prostorih so namreč pogosto prežete s protislovji in z vprašanji. Naj omenim samo izjemno zanimivo delo sociologinje Fran Tonkiss (2005). Njena razprava o mestu ponuja številne informativne in jasne poglede na politiko in sociologijo prostora. Ko pa se spoprime z vprašanjem javnega prostora, njena stališča niso več tako zelo jasna. Čeprav podrobno predstavi najrazličnejše (vsaj družbene) oblike vizij javnega prostora, nam ponudi več vprašanj kot odgovorov. Njena trditev o tem, da obstajajo tri idealne oblike javnega prostora, in sicer: 1. trg, ki simbolizira kolektivno lastnino; 2. kavarne, ki simbolizirajo družbeno izmenjavo, in 3. ulice, ki

v vsakdanjem življenju simbolizirajo neformalna srečanja; na videz zadošča zahtevam opredelitve javnega prostora. Vendar na številna vprašanja ne ponudi odgovora. Zakaj mestni trg, katerega raba je pogosto omejena ali pa je celo v zasebni lasti, simbolizira kolektivno lastnino? Zakaj so kavarne, za katere priznava, da so v zasebni lasti, pomembna oziroma celo idealna prizorišča javne družbene izmenjave? In kaj je javna ulica v svetu, v katerem je vse več neformalnih srečanj v nakupovalnih središčih in na drugih zasebnih krajih? F. Tonkiss ne pove niti tega, katera merila naj uporabimo, če želimo razumeti, kateri zasebni prostori delujejo kot javni. Zakaj imajo številni komentatorji kavarne za središče javnih razprav, hkrati pa kot prizorišč resničnega udeleženja javnosti ne priznavajo nakupovalnih središč? In še – to pa prinaša razočaranje predvsem projektantom – F. Tonkiss v svoji razpravi ne upošteva dejstva, da je prostor oprijemljiva družbena in fizična struktura. Zanimarja pa tudi vprašanja o družbeni koreografiji prostora (o obliki in sestavinah premikov ljudi v prostoru), o njegovi zgradbi (obliki, lokaciji, opremljenosti in kontekstu, ki ga obdaja), o njegovi organiziranosti v praksi (delitev na manj in bolj skupna območja) in – to vprašanje je še najpomembnejše – o tem, kdo si lasti prostor in kako. Ostanemo nam podobe prostora, ki so dovolj uporabne za družbeno razpravo in pomanjkljive, če želimo prostor tudi v resnici oblikovati.

Moj namen ni napasti F. Tonkiss. Njeno delo uporabljam zato, ker odlično prikazuje, da tudi najinteligentnejši razpravi lahko spodleti, kadar se spoprime z izzivi »javnega prostora«. Je nazoren primer trenutnega trenda v razmišljanju o javnih prostorih, o nepripravljenosti na spoprijem z nejasnostmi in s protislovji, povezanimi s tem pojmom, ter pomanjkanju konkretne obravnave družbenih in prostorskih oblik in konfiguracij. Zanima me narava javnega prostora kot resničnega, oprijemljivega kraja, kraja, ki ga je mogoče izraziti. V članku poskušam odgovoriti na vprašanje, ali potrebujemo nov leksikon, nove opredelitve »javnega prostora«. In če nov leksikon potrebujemo, kakšen naj bi bil.

2 Območje in kraj

Zmeda o tem, kaj sestavlja javni prostor, izvira tudi iz številnih pomenov in praks, povezanih s prostori, ki jih opredeljujemo kot za območja in kraje. Območja in kraji obsegajo številne konceptualne in intelektualne konstrukcije – sošeske, zgodovinske kraje in spomenike. Urejajo skoraj vse naše družbene prakse – premike, srečanja in rabe. Območja in kraje oblikujejo različne fizične oblike, njihovo

odprtost, zaprtost, preglednost in ovire. Ob tem ne smemo pozabiti, da območje in kraj nista samo konceptualna družbena in politična modela, ampak sta tudi dejanska pokrajina. Vsa območja in vsi kraji imajo tudi družbeno zgradbo. Če projektanti sprejmejo zamisel, da imata območje in kraj družbene lastnosti (Creswell, 2004), se moramo vprašati predvsem to, katere so te lastnosti, kdo jih je oblikoval in za koga.

Kot poudarja Margaret Kohn (2003), pomagajo območja in kraji urejati družbene prakse tako, da omogočajo srečanja in zborovanja, vsakodnevne dejavnosti. Prostor kot kraj služi tudi za to, da omogočimo fizično navzočnost preteklosti, ki jo želimo pomniti, in praznovanje kulturne sedanosti. Z utrditvijo vzorcev in meja različnih praks in načinov življenja – delo, dom, rekreacija – se zdijo ureditve vsakdanjega življenja ter oblike umeščanja tega življenja v prostore ločitve in vključevanja naravne in nujne. Družbene in prostorske odnose pogosto doživljamo kot nekaj neizogibnega, kot »takšne, kakršni so«. Oblike, s katerimi so območja povezana s sedanostjo oziroma spreminjajo preteklost – kot arhitektura, prostorska ureditev ali spomenik –, so pogosto določene s prostorom. Naj navedem primer. Premožnejši člani družbe napovedo svoj prihod z izložbami butikov, s podobo kavarn in obdelavo oken in vrat, ki so pomembni elementi fizičnega prostora. Drug primer so veliki trgi, ki simbolizirajo kraje oblasti. Prostorske lokacije postavljajo pravila o ekskluzivnosti, o dopuščanju nekaterih oblik vedenja in praks, o družbenih interakcijah (pravila o raznolikosti). In tudi kadar ne postavljajo pravil, dopuščajo nekatere prakse in oblike vedenja. Območja in kraji so tudi kritične lokacije za izražanje samobitnosti. Uporabljajo jih različne skupine. Zahtevki do krajev pa včasih povzročajo surove spore – pomislimo samo na Svetišče na skali in Zid objokovanja v Jeruzalemu oziroma na vlogo zelenice v javnih parkih številnih mest.

Raznolikost prostorskih oblik, ki sestavljajo območja in kraje, je utelešena v jeziku, ki ga uporabljamo za opis različnih vrst družbenih prostorov, s katerimi se srečujemo. Kot piše M. Kohn (2003), za abstrakten opis prostora uporabljamo različne besede – lokacija, kraj, okolje, položaj, zgradba, vozlišče. S temi izrazi določamo prepoznavna območja – sošeske, ceste, mesta, vasi, delovna mesta in države. Omeniti moram še izraze, ki določajo prostore in so močno označeni s povezanostjo s posebnimi družbenimi oblikami – med njimi območje, dom, kibernetični prostor, država in svetovni trg. Označevalci se lahko v istem prostoru prekrivajo – človek je lahko na domačem območju v mestu v državi, ki jo oblikuje svetovni trg (Smith, 1996).

Po eni strani, kot trdijo M. Kohn in drugi družbeni teoretiki, daje fizični prostor v obliki pokrajine ozadje ali temelj za več navad, s katerimi opredeljujemo in prepoznavamo svoje družbene vloge – »prostor, v katerem ljudje spoznavajo svoj kraj«. Družbeno smo vsak dan umeščeni v prostor tudi s tem, ali ima naša pisarna okno ali ga nima, ali v restavraciji sedimo za mizo, ki velja za eno izmed najboljših, ali nam je dovoljen vstop v »posvečene« prostore mestne hiše ali zakonodajnega telesa. Te lastnosti, ki temeljijo na prostoru, niso samo ozadje, kot velja na splošno. So nabor praks, prostorskih praks, ki so prav tako sestavni del družbenega življenja kot prakse, okoli katerih naj bi bile zgrajene.

Po drugi strani pa – da je vprašanje še bolj zapleteno in nejasno – fizični prostor (fizično utelešenje družbenih odnosov) in fizična lokacija nista nujno povezana s posameznikovim zaznavanjem prostora. Kot pravi Heidegger (1975), pojmi, kakršen je dom, ne izvirajo nujno iz fizične oblike. Med domom in domovanjem obstaja razlika. Nekdo je lahko doma v kraju, ki ni kraj njegovega zdajšnjega bivališča. Z drugimi besedami, fizična lokacija ni nujno dom v globljem pomenu. Pomislimo na begunce, ki živijo daleč od domovine. Njihov novi naslov in nova država označujeta kraj njihovega bivališča, dom pa je zanje njihova domovina. Podobno so naši zahtevki do javnih prostorov le ohlapno povezani s tem, koliko te prostore uporabljamo. Opredeljujejo kraj spominov ali pa samo kraj, s katerim poslujemo in ga morda sploh ne nameravamo obiskati – pomislite na razprave, povezane s »točko nič«, s krajem terorističnega napada 11. septembra 2001 v New Yorku.

Območja in kraji so zato tako raznovrstni kot številne družbene in prostorske zasnove in prakse, ki jih uporabljamo za njihovo izgradnjo. Če raznovrstnostim območij in krajev dodamo še pojem javnega, ki je, kakor bomo lahko videli, v najboljšem primeru le še en nejasen pojem, je pojem »javnega prostora« oziroma oznake za javna območja in javne kraje preveč meglen in posplošen, da bi ga lahko uporabili pri načrtovanju prostora (glej Brodin, 2006). Prostorskih oblik in lokacij ne moremo obravnavati ločeno od zgradb in odnosov, zaradi katerih je neki prostor tak, kakršen je. Prostore načrtujemo, gradimo in oblikujemo s spletom družbenih, trgovinskih in političnih praks, ki določajo vzorec uporabe ter stališča do družbenih razredov, rase in etnične pripadnosti. To je temelj za načrt, ki določa, kdo lahko uporablja neki prostor oziroma kdaj in kje ga lahko uporablja. Javni prostor je v idealnem primeru odprt za vse, vstop vanj je brezplačen, omogoča raznovrstnost in drugačnost, je prostor, v katerem se srečujejo neznanci, tudi če ga zvečer

samo prečkajo (Sennett, 1976; Young, 1986). Vendar pri načrtovanju takšnih prostorov ugotavljamo, da največkrat ni tako. Javni prostori se pojavljajo v različnih oblikah. Nekateri so, čeprav so razmeroma odprti za vsakdanjo rabo in interakcijo, s pravnega vidika zasebni, spet drugi so s pravnega vidika javni, čeprav so ekskluzivni in je dostop do njih omejen. Nejasnosti in ironija, s katerimi se srečujemo, ko poskušamo opredeliti, kaj je in kaj ni javno, so le del uganke. Naša naloga postane še zahtevnejša, ko nanjo pogledamo z drugačnega zornega kota (ki je nujen, kadar razmišljamo o dobri obliki »javnega prostora«), ko upoštevamo še številne uporabnike izbranega »javnega« prostora in številne mogoče uporabe tega prostora.

3 Svež pogled na javni prostor

Če se želimo lotiti vprašanja »javnega prostora«, moramo nanj najprej pogledati z novega zornega kota. Če je prostor zamejen (ne glede na to, kakšne so dejanske meje tega prostora), je lahko materialno v lasti samo enega telesa – to telo pa je lahko posameznik, skupina ali pravna oseba. Tak prostor je po definiciji sporen in je zato vedno političen. V družbi, ki zgradbe in prostore opredeljuje glede na to, ali so javni ali zasebni, postane politika prostora še zapletenejša, saj prostor ni določen le s svojimi družbenimi rabami, ampak tudi s svojo gmotno in materialno vrednostjo. Ta zapletenost je pogosto skrita. Prikriva jo sklicevanje na leksikon, ki opredeljuje le zasebno oziroma javno, ne pa tudi večplastnosti prostorskih in družbenih področij, abstraktnih vrednosti in zahtev, ki izvirajo iz zasebnega oziroma javnega značaja. Po eni strani javno in zasebno obstajata le kot pravni kategoriji, po drugi pa simbolizirata precej zapletene družbene in kulturne vzorce razumevanja in rabe prostora. Vendar zapletenost oblik, ki jih imajo ta področja, ter številnost družbenih atributov in pomenov, ki jih nakazuje ta ločitev, kažeta, da je nov pogled na pojem »javnega prostora« potreben in utemeljen.

Drugačen razmislek je nujen tudi zaradi politične narave prostora in z ideologijo prežete narave pojmov javnega in zasebnega. Javno in zasebno tlačita in zakrivata politiko, ki je tako zelo pomembna za oblikovanje družbenih in prostorskih praks, in sicer z vzbujanjem videza, da sta naravni kategoriji, skozi kateri predstavljamo prostore ter kraje družbenega in kulturnega sveta. Povzemata razliko, ki je značilna za nekatere gospodarsko-politične in družbene ureditve. Prostor in kraj za nas – v nasprotju z družbami, v katerih so lastnosti prostora opredeljene

samo z njegovo družbeno rabo – nimata abstraktne vrednosti (Auge, 1995). Prostor je v tem primeru bolj prilagodljiv in ima spremenljivejšo rabo, ni omejen z naborom abstraktnih zahtevkov in lastnosti (Robbins, v tisku). Nekateri družbe ne poznajo zasebne lastnine; ta pa ima različne pomene celo v naši družbi (Hann, 1998). Uporaba tako splošnih konceptov združuje različne družbene in prostorske odnose v enem predalu ter le malo pove o dejanski obliki prostora. Povezuje zamisli o prostoru skupine in prostoru posameznika, prostoru, opredeljenem z lastništvom, ter prostoru, opredeljenem z zahtevki, ki temeljijo na njegovi uporabi; povezuje prostor kot uveljavljen splošni pogoj in prostor kot območje, katerega podoba opredeljujejo posebne in krajevne družbeno-kulturne prakse. Zygmunt Bauman navede o urbanem naslednje:

Resničnosti življenja v mestu rušijo urejenost. Elegantni modeli mestnega življenja in ostra nasprotja, ki so jih uporabili pri oblikovanju teh modelov, vzbujajo intelektualno zadovoljstvo le pri teoretikih, medtem ko urbanistom ne ponujajo praktičnih smernic. V še slabšo oporo so prebivalcem, ki se spoprijemajo z izzivi življenja v mestu (Bauman, 2003).

To, kar velja za mesto, za prostor večine izzivov, s katerimi se spopadajo oblikovalci in načrtovalci »javnih prostorov«, velja tudi za razliko med javnim in zasebnim. Oglejmo si nekaj primerov.

Misel, da je treba nekaj oziroma nekoga opazovati, je imela dolgo – v nekaterih krogih pa ima še zdaj – pomembno vlogo pri določanju razrednih atributov posameznih igralcev. Javno/zasebno se je v tem smislu oddaljilo od pojma javnega kot odprtih družbenih pogledov in pogovorov ter se približalo omejenim stališčem in pogovorom pomembnih in premožnih ljudi oziroma ljudi na položaju. Ti pa največkrat niso del javnega območja, kot to po navadi mislimo, ampak se srečujejo – in to je ironija – v prostorih z omejenim dostopom, v zasebnih klubih, korporacijah in vladi. Tako imenovane javne razprave največkrat potekajo zasebno, na »hodnikih moči«. Javni položaj je v tem smislu privilegiran in umeščen v okolje, do katerega je dostop omejen in za navadne ljudi ni viden. Vendar kadar govorimo o javnem, imamo s tem pogosto v mislih nekaj, kar je odprto za vse in vsem skupno, nekaj, kar je v pravem nasprotju s privilegiranostjo in skritostjo. Javna igrišča za golf in javni parki so vsaj na videz neobremenjeni z družbenimi omejitvami, ki omogočajo uporabo samo nekaterim članom družbe. Pogosto pa je v splošnejšem pomenu javno povezano s članstvom, s pravico do uporabe prostora ali dostopa do njega. To, kar se zdi zanimivo ali privlačno enemu

članu javnosti, ni nujno mikavno tudi za drugega. Povezano je z vprašanjem odprtih prostorov (vsaj z vprašanjem brezplačnega vstopa, tako kot v številne javne parke) in skupne lastnine.

Nejasne pa niso le meje med javnim in zasebnim v političnem in družbenem življenju, ampak tudi koncepti. Ta nejasnost se pojavlja zaradi združevanja civilnih in družbenih interakcij z vprašanji prostorskih in krajevnih meja, s privilegiji in z lastnino. Kadar jih uporabimo za zasebno hišo ali javno ustanovo, njihove rabe niso jasne. Zasebne hiše so bivališča posameznikov in njihovih družinskih članov, javne zgradbe pa so prostori za poslovanje in so odprti splošni skupnosti. Vendar je hiša oziroma druga zgradba lahko zasebna, ker je v zasebni lasti, čeprav omogoča bolj ali manj odprta uporabo in dostop. O tem seveda odloča lastnik zgradbe. Ta položaj ponazarjajo družbena stanovanja, ki so v lasti javnega telesa, to je države. Vendar je vsako bivališče zasebno, je v zakupu najemnika. V Veliki Britaniji otrokom ne dovolijo v točilnice oziroma bare, ki jim pravijo »public houses« (javne ustanove). Prej vanje niso smeje niti ženske. Da je zmeda še večja, so številne izmed teh »javnih ustanov« v zasebni lasti. Drug primer je javna zgradba, kakršna je Bela hiša, ki ne izpolnjuje nobene izmed zahtev, povezanih s pojmom javnega, razen tega, da je civilna zgradba, v kateri obravnavajo »javne zadeve«. Sicer pa je ograjena, na samem in zaprta za splošno javnost. In kaj naj rečemo za zasebne prostore, kot sta športni stadion in konferenčno središče, ki služita javni blaginji? Čeprav projektanti javne prostore radi opisujejo z bolj širokogrudnimi izrazi kot zasebne prostore, ker ti vzbujajo misli o ekskluzivnosti, privilegiranosti in zasebni lasti, so zasebni prostori v zdajšnjem svetu pogosto manj ekskluzivni in dostopnejši od prostorov, ki naj bi bili javni. Kontrast med javnim in zasebnim nam pri tem ni v nobeno pomoč. Vse omenjene primere samo še bolj ovija v skrivnost, namesto da bi jih pojasnil. Kaj je zasebno in kaj omejeno, kakšna stopnja sodelovanja ali dostopa je bolj ali manj javna v dobi, v kateri toliko skupnih in družbenih praks poteka v prostorih in krajih, ki so v celoti v lasti posameznikov ali zasebnih podjetij – nakupovalna središča, trgovine, kinodvorane –, v dobi, v kateri je dostop do številnih civilnih prostorov omejen oziroma vsaj ni jasno določen. Meja, na kateri se končuje zasebno in na kateri se začne javno, je v naši družbi večplastna in zapletena. Kaj je skupno, kdo to določa in kako naj se to uresniči skozi prostor in kraj oziroma v njiju, je jabolko spora različnih razprav in praks. Poimovanja in prakse skupin se med seboj razlikujejo. Čigavim praksam naj dovolimo na ulico, komu naj kaj dovolimo in kje, je večno vprašanje brez enoznačnega odgovora.

Ker je tehnologija v našem življenju vse pomembnejša, je enako kritično tudi vprašanje, kaj se šteje za zaseben in skrit prostor, prostor, ki drugim ni dostopen. Tehnološko izpopolnjene naprave za nadzor prodirajo v skoraj vse oblike prostora. Zasebnost v prostoru bo morala dobiti novo opredelitev in nov pomen, saj prostorska nedostopnost ne zadostuje več. »Zasebnega prostora« v dobesednem fizičnem pomenu ni več mogoče jamčiti. Tudi če nas ne nadzorujejo s tehničnimi napravami, steklene stene oziroma presojnost številnih zgradb razkrivajo to, kar je bilo prej skrito pred pogledi in ni bilo dostopno. Meja med notranjim kot zasebnim in zunanjim kot javnim je postala nejasna. Zaradi takih sprememb konvencionalni pojmi o zasebnem in javnem v sodobnem življenju niso več ustrezni.

Projektantom, ki potrebujejo programske smernice, bo sklicevanje na javno oziroma zasebno le malo pomagalo. Nasprotje med javnim in zasebnim kaže na šive med svetovoma, ki sta v naših vsakdanjih izkušnjah pogosto brezšivna. Namesto z jasnimi se pogosto srečujemo z nejasnimi razlagami o tem, kakšen je neki prostor in kdo bo imel koristi od njega, namesto prekrivanja se srečujemo z razhajanjem, za navidezno preprostostjo pa se največkrat skriva zapletenost. Kakšen smisel imata pojma javnega in zasebnega prostora, če pa zakrivata, namesto da bi odkrivala, če svet stiskata v ploskev, namesto da bi ga gradila večplastno, in če nam preprečujeta, da bi svet in njegove prostore videli v vsej njihovi zapletenosti in sprejemljivosti? Nobenega smisla, vendar ostajata izraza v rabi, ker ohranjata nekatere politične in ideološke zaznave, čeprav nam ne povesta veliko o našem mestu v svetu in naših praksah v prostoru. Še več, omogočata, da pojem javnih dobrin še naprej povezujemo s splošno javnostjo, čeprav ima javnost vse manj vpliva na obliko in uporabo prostorov; čeprav je javnost vse bolj raznolika ter ima različne in pogosto nasprotujoče si zamisli o ustreznih praksah v skupnih prostorih.

Če ne bomo o konceptih javnega in zasebnega razmislili znova ter ju natančno opredelili, bosta samo prikrivala resničnosti, ki naj bi jih opisovala. Če rečemo, da je prostor podjetja, katerega namen je ustvarjati dobiček – tudi če je odprt za javnost in namenjen javni rabi (na primer avla IBM-ove zgradbe) – javni prostor, prikrivamo njegovo pravo naravo. Na videz je sicer odprt, vendar je v resnici namenjen izključno podjetju. Poleg tega ni nastal z odprto politično razpravo, ampak z odločanjem za zaprtimi vrati podjetja. Civilne oblasti lahko seveda s političnimi ukrepi poskrbijo, da so ti prostori privlačni za podjetja. Lahko ponudijo davčne olajšave in druge ugodnosti. Prostor je lahko za javnost privlačen in uporaben, ampak ker je v lasti podjetja,

končna analiza pokaže, da skupnost, ki ji ta prostor pripada in mu daje pomen, ni prav velika. Če uporabljamo prostor nekega podjetja, tudi če je še tako odprt, uporabljamo le to, kar nam je dalo na razpolago podjetje. Sicer je prostor družbeno korišten, vendar je podaljšek podjetja in je pod njegovim nadzorom. Postavljanje zahtev do prostora podjetja ali njegova zasedba pa je kršenje pravil o lastnini. Je nedovoljen vstop. Javni prostor je vsaj načeloma prostor, nad katerim imajo nadzor državljani. Če ga uporabimo, kot državljani prevzamemo pravice in odgovornosti. Celo v avtoritarnih družbah, v katerih državljani nimajo ne moči ne oblasti, je prostor v lasti države drugačen od prostora v lasti podjetij. Zahtevki do teh prostorov v teh družbah pa pomenijo nekaj povsem drugega. Zahtevki do vladnega prostora, v kateri je vstop prepovedan, in uporaba prostorov na nedovoljen način, kakor so to naredile matere izginulih na Plaza del Mayo v Buenos Airesu, pomenijo spodkopavanje jedra zakonitosti vlade. Fizična zasedba Plaze ni odprla le fizičnega prostora, odprla je tudi politični prostor (Schirmer, 1994). Je globok izraz upora.

Tisti, ki živimo v ZDA, živimo v družbi, ki je razdeljena na razrede, etnične skupine, rase, veroizpovedi, spol in še več drugih posamičnih samobitnosti. Čeprav so številne izmed teh delitev – razredna delitev, delitev glede na premoženje in vpliv – hierarhične, je ameriška družba tudi družba, v kateri se zagovarja, da so imajo vsi njeni pripadniki enake pravice in so na »področju javnega« enaki. To pa v vsakodnevni praksi ustvarja dve bistveni protislovji. Prvič, z združevanjem zasebnega in javnega postane vprašanje enakopravnosti v najboljšem primeru sporno. Čeprav smo na javnem področju enakopravni, nismo enakopravni v prostorih, ki so v zasebni lasti, čeprav naj bi bili namenjeni javni uporabi. Zasebna last takih javnih/zasebnih prostorov nas omejuje pri tem, kaj lahko počnemo in kako, oziroma kdo lahko nekaj počne v tistem prostoru in kaj. Bryant Park v New Yorku nadzoruje BID. Ta zagotavlja na videz odprt prostor, prostor, v kateri ne posega nobeno telo, vendar je v resnici strogo varovan in nadzorovan – v njem so resnično dobrodošli le nekateri člani javnosti. V javnih prostorih – čeprav smo na videz enakopravni – nas omejitve vlade postavljajo v izrazito neenakopraven položaj. Kar poskusite vstopiti v kakšno vladno poslopje. V javnih oziroma civilnih prostorih se moramo spoprijeti z zapleteno težavo. Razlikujemo se od drugih in nismo le navadni tujci, ampak tujci, ki se pogosto vedejo drugače in vstopajo v prostor s zelo drugačno predstavo o tem, kakšno vedenje je tistem prostoru primerno, kakšna družbena pravila o vedenju veljajo in kakšne pravice imamo do tistega prostora. Hkrati pa verjamemo, da smo del družbe, v kateri

smo vsi enakopravni. Iz tega izvira težava, povezana s postopki – kateri postopki so primerni in kako naj v tako imenovanem javnem prostoru poteka interakcija med ljudmi, ki so na videz enakopravni, vendar pogosto pripadajo različnim razredom, so različno premožni in imajo različno moč oziroma oblast. Lahko prostor/kraj vsi uporabljajo tako, kot želijo? Če ni tako, katerim postopkom, čigavim praksam, potrebam in željam bi morali dati največjo prednost ter kako naj jih obravnavamo?

To so razlogi, zaradi katerih »javni prostori« povzročajo toliko negotovosti, napetosti, nestabilnosti in sporov. Te težave so tako velike, da zaradi njih številni javni prostori žal ostajajo neizkoriščeni. Mestne ulice so, z nekaj izjemami, največkrat prazne. Vzrok za to je delno gospodarske narave – marsikatero vsakodnevno potrebo lažje zadovoljimo v nakupovalnem središču kot na ulici. Vendar menim, da želja po nakupovalnih središčih in ekonomija, ki jih poganja, izvirata tudi iz želje po tem, da pobegnemo z mestnih ulic, ker se nam zdijo nevarne in negotove. Več družbene tolažbe in varnosti najdemo v zasebnem. Kot poudarja Anthony Vidler (1986) v svojem delu »Scenes for the Street« postaja ulično življenje tem bolj tvegano, čim bolj odprta je družba. Ulični obredi in karnevali iz prejšnjih obdobjev postajajo v demokraciji sporni, saj ni več nadzora, ki ga je imela aristokratska družba. Razlik na ulici ne moremo obredno izraziti zaradi bojzani, da bodo obredi razlik prerasli v prave spore. V plemiški družbi, v kateri vsak ve, kakšen je njegov položaj, in v kateri se to pogosto izrazi z oblačili, so ulice, parki in druga »javna območja« lahko odprti za vse, ker ima v domeni javnega vsak svoj prostor in lokacijo. To je znano in uveljavljeno dejstvo. Javno tu krepi varnost družbe, čeprav v njej omogoča razlike. V demokratični družbi, ki ideološko zagovarja enakopravnost vseh, pa ljudje ne poznajo več svojega položaja. Zaradi razlik postane javni prostor prizorišče stalnih napetosti in morebitnega nereda, zato iščemo zasebne prostore.

Zato da bi premagali oziroma pomirili strahove in negotovost nekaterih, po navadi vplivnih družbenih skupin, nam tisti na oblasti – pogosto s sokrivdo številnih izmed nas – v parkih, na trgih in ulicah zagotovijo to, kar Steve Flusty (1997) imenuje »pre-povedani prostori«. To so prostori, ki so namenjeni prestrezanju, odbijanju, izločanju in ločevanju posameznih vrst uporabnikov. Ti prostori niso očitno obzidani ali ograjeni. Nekaterim praksam in skupinam ljudi preprečujejo dostop s tem, kar Flusty imenuje »spolzki« ali »bodičasti« prostori. Spolzki prostori človeku otežujejo poiskati vhod v park ali drugi navidezno skupni prostor. To so parki z dobro skritimi vhodi, trgi podjetij, ki naj bi bili namenjeni

javnosti, vendar je dostop do njih mogoč le iz ozadja zgradbe. Pri bodičastih prostorih pa žive meje, nasi-pi in podobno otežujejo oziroma celo preprečujejo ležanje na tleh in piknike. To odvrta tiste, ki želijo, da bi jim prostor poleg hoje in opazovanja omogočal še kakšno drugo dejavnost.

S tem nočem reči, da ljudje v naši družbi ne uporabljajo ulic, parkov in drugih javnih prostorov. Uporabljamo jih. Prav tako ne trdim, da nismo sposobni deliti prostora z drugačnimi. Večinoma to zmoremo in to tudi počnemo. Vendar to, kar počnemo, kdaj in kje, ter prakse in pogoji, ki opisujejo oziroma poimenujejo postopke ali razumevanja niso neločljivo povezani s konceptom javnega. Čeprav lahko rečemo, da se javno in zasebno v konceptualnem in filozofskem smislu zelo razlikujeta med seboj in da celo ponujata konceptualno in ontološko jasnost, pa ne pojasnjujeta prostora in kraja. Javno in zasebno kot družbeno-prostorski koncept sta morda bolj povezana z lastnostmi in manj z vsebino, kar ustreza predvsem filozofom in drugim družbenim teoretikom.

Zato potrebujejo oblikovalci in načrtovalci – zlasti če želijo ustrezno upoštevati posledice družbeno-prostorskih načrtov in odločitev – leksikon, ki postopke razgrinja in pojasnjuje. Oziroma leksikon, ki jim omogoča, da se spoprimejo s praksami, povezanimi z družbeno rabo prostora. Če ne zato, da spremenijo prakse in lastnosti, pa vsaj zato, da jih lahko ustrezno pojasnijo. Jezik za oblikovanje družbenega prostora bi moral biti tak, da bi preprečeval nejasnosti, zavračal skrite zapletenosti in lažne preprostosti, biti bi moral jezik, ki odkriva, ne pa skriva. V naslednjem poglavju predlagam leksikon, ki bi to ledino šele zaoral.

4 Novi leksikon

Namesto da govorimo o javnih/zasebnih prostorih in krajih, začnimo uporabljati bolj utemeljene ter opredeljene kategorije in koncepte. Namesto javnega oziroma zasebnega raje uporabimo koncept družbenega prostora. Izraz predlagam, ker vključuje oboje, hkrati pa ne vsebuje domnev o ontološkem položaju prostora in ni obremenjen z ideologijo. Povezan je s prostori, ki jih uporabljamo kot skupina in vključujejo kolektivno – skupno, kooperativno ali navzkrižno –, dejavnosti, izmenjave in prakse. Z izrazom družbeni prostor ne izrekamo sodb o kakovosti družbene prakse ali prostora in ne postavljamo zahtev o tem, komu bi moral biti prostor na voljo in kako. »Družbeni prostor« je povezan le s številnimi in z različnimi praksami v družbi (tudi z

dojemanjem), ki jih različne skupine ljudi in posamezniki uporabljajo v prostoru in kraju. Z izrazom družbeno se izognemo oznakam, ki jih vsebujeta koncepta javno in zasebno. Hkrati pa lahko še vedno opišemo lastnosti, ki bi jih želeli oziroma jih želimo povezati s tema konceptoma. Zakaj torej natančno ne opredelimo tega, na kar se sklicujemo? Tako bodo projektanti jasneje in neposredneje razumeli nalogo ter jo morda tudi lažje izvršili.

Oblikovanja leksikona za družbeno-prostorske prakse se je mogoče lotiti na več načinov – v nekem metakonceptualnem smislu ne obstaja samo ena »pravilna« tehnika. Če se bomo držali leksikona, ki začrtuje prakse – materialne in/ali simbolne –, bomo razvili deskriptivno orodje, ki je razmeroma intersubjektivno glede tega, kar opisuje, in glede odzivov, ki jih sproža. Intersubjektivni leksikon omogoča – če že ne sporazuma – vsaj smiseln in poglobljen dialog.

Dovolite mi, da omenim nekaj izrazov, ki bi jih lahko uvrstili v tak leksikon. Ponujam primere, kako bi lahko začeli razvijati izraze za naš novi leksikon. Ne trdim, da sem oblikoval popoln in nesporen leksikon. S tako trditvijo bi zanikal samo bistvo predlaganega leksikona. To pa je leksikon, ki ponuja smernice za projektiranje družbenih prostorov, ki je hkrati odprt za izboljšave in ponuja kategorije za spodbujanje, ne pa za zatiranje dialoga. V nadaljevanju predlagam nekaj izrazov za leksikon, s katerimi želim začeti razpravo.

4.1 Lastništvo, posest, bivališče, zasedba in raba

Spomnim se nekega prizora iz Indije. Bil sem na tržnici, ki je bila na zelo živahni ulici za pešce. Podnevi so bile polne ljudi. Ustavljali so se, da so si ogledali ponudbo, in kupovali. Na prodaj je bil večinoma nakit. Zdelo se je, da so vsi deli ulic odprti za njihovo rabo in zasedbo. Trgovci so postavili blago pred stojnice, s čimer so zasedli in po svoje naselili rob ulice, ki je mejil na njihov lokal. Ponekod so brezdomci na ulici na kup naložili svoja ležišča. Kupi so imeli poseben pomen. Neki trgovec mi je celo povedal, da podnevi pazi na lastnino brezdomcev. Ko sem se zvečer vrnil, je ulica spremenila namembnost. Na tleh so bila ležišča. Ljudje, ki so ulico čez dan uporabljali sproščeno in brezskrbno, so zvečer hodili previdneje in se izogibali ležiščem tistih, ki so pozneje spali na ulici. Vsi so razumeli, da so se spremenili vzorci posesti, zasedbe in celo lastništva. Družbena narava prostora je bila zvečer drugačna kot čez dan. Podobne vzorce rabe in za-

sedbe najdemo v mestih, kakršno je Adis Abeba v Etiopiji, in celo v delih New Yorka, v katerih brezdomci zasedejo klopi ter koticke v parkih in na avtobusnih oziroma železniških postajah.

Prijatelj, urbanist iz San Francisca, mi je povedal zgodbo, ki odpira podobna vprašanja. V parku ene izmed imenitnejših sosek je skupina prebivalcev priredila srečanje, na katerem so razpravljali o uporabi parka, o času njegove zasedbe, o dejavnostih, ki naj bi jih spodbujali v njem, in podobnem. Srečanja so se udeležili predstavniki mestnih oblasti, krajan, ki so se v večini opisovali kot svobodomiseln in celo moderni, ter brezdomci in prostitutke. Večina krajanov je nasprotovala navzočnosti brezdomcev in prostitutk; trdili so, da se nimajo pravice pridružiti razpravi o parku, ker niso davkoplačevalci in nimajo pravice do posesti. Brezdomci in prostitutke so trdili, da so zainteresirana skupina. Dejali so, da v parku preživijo več časa kot krajan in ga tudi več uporabljajo, poleg tega pa so člani javnosti. Trdili so, da so enakopravni, če ne celo pomembnejši imetniki »javnega prostora«. Krajan so nasprotovali, češ da brezdomci in prostitutke niso člani legitimne javnosti ... Kot je poudaril prijatelj, ki mi je povedal zgodbo, težava z izrazom javnost izvira iz tega, da izraz nima očitnih ter dogovorjenih lastnosti in pomenov. Rekel je, da so imeli brezdomci in prostitutke prav. Pravno so bili del javnosti in so v resnici bolj kot drugi prispevali k vzdrževanju parka, saj so ga več uporabljali. Mestna oblast je politično njihov zahtevek zavrnila. Na koncu je zajedljivost spodkopala prizadevanja za izboljšanje parka.

Take zgodbe postavljajo pomembna vprašanja o tem, kakšen leksikon naj bi uporabili za opredelitev prostora, kdo so morebitne zainteresirane skupine in kakšen je njihov cilj, kdo ima zahteve do prostora in kakšne so te zahteve. To vprašanje se pojavi vsakič, ko projektanti priredijo javno srečanje v želji, da bi pri načrtovanju skupnega družbenega prostora sodelovala tudi »javnost«. Sporno je z dveh stališč. Prvič, nikoli ni jasno, kdo natančno sestavlja javnost, in drugič, ničesar ne pove o različnih oblikah zahtev do prostora in njegovi opredelitvi. To dvoje pa je seveda med seboj tesno povezano.

Prostor ima veliko »javnosti« in z njimi so povezani različne zahteve. Prostor je lastnina, posest, bivališče; lahko ga zasedemo in uporabljamo. Vse to se pogosto prekriva, ni pa enako. Številni družbeni prostori so v lasti vlade – na primer sprehajališča in parki – oziroma podjetij ali drugih pravnih oseb – na primer nakupovalna središča in kavarne. Lastniki so s prostorom zelo povezani ali pa ga imajo za kraj, ki zagotavlja storitve in ga je zato treba varovati (vlada) oziroma omogoča dobiček (zasebni lastniki).

Njihovo mnenje o tem, kakšen naj bo prostor in kako naj bo oblikovan, je pogosto omejeno na ta vprašanja. Medtem ko imajo drugi prostor dejansko v posesti – oskrbniki parkov in lastniki trgovin v nakupovalnem središču. Spet drugi ga lahko nase-ljujejo – tako kot na primer najstniki in starejši nase-ljujejo sprehajališče ali park v svoji soseki. Lahko ga zasedejo v različnih obdobjih dneva oziroma ga uporabljajo tako, da ga ne zasedejo – starši, ki pošljejo otroke v park, sami pa ga nikoli ne obišejo. Pri projektiranju prostora se moramo zavedati teh dinamik. Sicer v najboljšem primeru oblikujemo le nekakšen generičen prostor. Tehnika se morda obnese, vendar je njen uspeh naključen.

4.2 Odprto in zaprto/osamljeno ter dostopno/znotraj in zunaj

V marsičem je sporen tudi pojem odprtega javnega prostora. Tudi zato potrebujemo natančnejši leksikon. Kdaj neki prostor velja za odprtega – ali mora biti, tako kot namiguje prej omenjena zgodba, odprt za vse morebitne uporabnike? Naj bo odprt ob vsakem času? Če je prostor javen, bi moral biti odgovor pritrdilen. Vendar vemo, da ti idealni pogoji niso izpolnjeni iz različnih razlogov. Prostori, tudi če so uradno in zakonsko odprti, so ob določenih urah pogosto zaprti, zato da v njih preprečujejo kazniva dejanja ali omogočijo vzdrževalna dela. Drugi prostori oziroma skupine, ki jih uporabljajo, pa se zdijo drugim nevarni. Morningside Park v New Yorku so več let uporabljali le redki, saj so ga naselile tolpe. Številnim se je zdel nevaren. Zvečer se jim zdi nevaren tudi Centralni park. Ironija je, da z vključitvijo policije in uporabo kamer, s katerimi naj bi poskrbeli za varnost, preprečimo dostop drugim članom tako imenovane javnosti. Razen če seveda kdo nima skrivne vizije o tem, kdo to javnost sestavlja – neki razred ali neka etnična skupina.

Ko sem bil dijak v Brooklynu, je bilo šolsko dvorišče priljubljen kraj za različne športne dejavnosti. Zvečer, ob koncu tedna in med počitnicami pa je bilo dvorišče uradno zaklenjeno. Takrat je bilo zaprti prostor. Ali pač? Fantje in dekleta so na dvorišče hodili tako, da so preplezali ograjo oziroma so jo prerezali ali pa so zlomili ključavnico. Vodstva nekaterih šol se za luknje v ograji niso zmenila. S tem so omogočila, da se je igra nadaljevala tudi, ko je bilo dvorišče uradno zaprto. To seveda zelo vpliva na načrtovanje šolskega dvorišča. Kako naj ga ogradimo in zaklenemo, če želimo, da je popolnoma zavarovano? To vpliva na prostor tudi takrat, ko je »odprt«. Če dovolimo uporabo dvorišča tudi takrat, ko je uradno zaprto, moramo razmisliti o

drugih vprašanih njegove uporabe, o tem, kako ga neuradno vzdrževati in kateri vidiki varnosti so bolj oziroma manj pomembni za splošno vzdrževanje šole. Drugačna raba in zasedba narekujejo drugačno obliko. Nočem reči, katera je prava in katera ne. Pravim pa, da z uporabo splošnih izrazov, kakršna sta odprto in javno, ne moremo oblikovati načrtov, ki bi bili v različnih razmerah bolj ali manj ustrezni.

Podobno velja za pojem javnega kot dostopnega ali ločenega. Neki odprti javni prostor je lahko popolnoma nedostopen, medtem ko so zaprti prostori zlahka dostopni. To je želel povedati Flusty. Če v ločeni družbeni prostor postavimo kamere, ali ga še lahko imamo za osamljenega? In če odprti prostor ni dostopen, ali je v resnici odprt? Kadar razmišljamo o odprtem javnem prostoru, moramo razmisliti o tem, v kakšnem smislu je odprt ali ločen – je ločen zato, ker je miren, ker vanj ni usmerjen uradni pogled, ali je ločen v vidnem smislu? In za kakšno naselitev in zasedbo je odprt ter za koga – za vse, za športnike, sprehajalce, za piknikarje? Vsak izmed teh uporabnikov potrebuje drugačen družbeno-prostorski program in načrt. Če smo iskreni, potrebujemo več kot en pojem odprtega in javnega, če se želimo spoprijeti z naravo skupnega družbenega prostora. Potrebujemo jezik, s katerim bomo oblikovali leksikon, ki vključuje pojem odprtega, vendar ga podrobno razdeli – odprto za koga, odprto komu in kdaj ... Leksikon, ki vključuje zahteve, rabe, vzorce posesti, naselitve, zasedbe ipd. Bolj odkrito moramo povedati, kakšen prostor želimo in kako bo služil različnim segmentom družbe. Odkrito moramo povedati tudi, komu ne bo služil. Enako velja za pojem zaprtosti.

5 Sklep

Prikazal sem nekaj primerov. Lahko bi nadaljeval, vendar upam, da sem bil dovolj jase. Naš leksikon bi moral biti deskriptiven in ne normativen, razlikovati bi moral med različnimi odtenki družbenega prostora. Vsebovati bi moral omenjena in druga gesla. Temeljiti bi moral na naših izkušnjah z družbenim prostorom, ne pa samo na filozofskih in normativnih razpravah o pomenih prostora, ki so sicer pomembni za širše abstraktne politične razprave, za projektiranje prostorov pa skoraj niso uporabne.

Če bi projektanti in sorodni strokovnjaki začeli uporabljati bolj zasnovan leksikon, bi morda celo razširili politični diskurz, ki mu lahko očitamo, da ni določen, kadar govori o naravi javnih razprav. Tako

bodo lahko bolje projektirali družbene prostore ter razširili filozofske in politične razprave o tem, kaj je javno, kje naj se javno utemelji in uresniči.

Dr. Edward Robbins, Professor
Institute of Urbanism, AHO, Oslo
E-pošta: edward.robbins@aho.no

Opombe

^[1] Trditev temelji predvsem na angleško-ameriških virih, vendar menim, da so predlogi in sklepi *mutatis mutandis* ustrezni za oblikovanje javnih prostorov in krajev po vsem svetu.

Viri in literatura

- Auge, C. M. (1995) *Non-places: An Introduction to the Anthropology of Supermodernity*. New York, Verso.
- Bauman, Z. (2003) *City of Fears, City of Hopes*. London, Goldsmith's College.
- Brodin, J. (2006) *The Structure of Public Space*. Paper Delivered at the Annual Meeting of the Midwest Political Science Association.
- Cresswell, T. (2004) *Place: A Short Introduction*. Oxford, Blackwell.
- Flusty, S. (1997) Building Paranoia, v: Ellin, J. (ur.) *Architecture of Fear*, str. 48–52. Princeton, Princeton Architectural Press.
- Hann, C. M. (1998) *Property Relations: Renewing the Anthropological Tradition*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Heiddeger, M. (1975) *Poetry, Language Thought*. New York, Harper Colophon.
- Kohn, M. (2003) *Radical Space: Building the House of the People*. Ithaca, Cornell University Press.
- Robbins, E. (v tisku) Formalisation of Land and Housing Tenure to Empower the Poor: Simple Nostrum or Complex Challenge?, v: Banik, D. (ur.) *Rights and Legal Empowerment in Eradicating Poverty*. London, Ashgate.
- Schirmer, J. (1994) The Claiming of Space and the Body Politic: Greenham Common Women and the Plaza de Mayo Mothers, v: Boyarin, J. (ur.) *Remapping Memory. The Politics of TimeSpace*, str. 185–220. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Sennett, R. (1976) *The Fall of Public Man*. New York, W. W. Norton.
- Smith, N. (1996) *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*. London, Routledge.
- Vidler, A. (1986) Scenes from the Street: Transformations in Ideal and Reality, 1750–1871, v: Anderson, S. (ur.) *On Streets*, str. 29–111. Cambridge, MIT Press.
- Young, I. M. (1986) The Ideal of Community and the Politics of Difference. *Social Theory and Practice*, 12(1).
- Tonkiss, F. (2005) *Space, the City and Social Theory*. Cambridge, UK, Polity Press.